
Zánik ČSFR: středoevropský bezpečnostní prostor 1992/1993

Petr Kolář, Otto Pick, Miroslav Polreich

Úvodem

Změny na sociálně politické mapě Evropy a odstranění jejího bipolárního rozdělení nepřinesly pouze vyloučení globálních konfliktů, ale i vytvoření nových podmínek společenských vztahů, které při procesu další demokratizace umožňují řešení problémů v různých oblastech uvnitř jednotlivých zemí a regionů. Politologie a současná diplomacie se snadno spokojily s označením těchto procesů jako dezintegrační a unikají tím od podstaty problému, neboť tyto tendence jsou pouze formou přirozeného vývoje. Neznamenají vytvoření středisek rizik a ohnisek nestability, i když sdělovací prostředky je pod vlivem svého „trhu“ tak popisují. Katastrofický scénář upoutá snáze pozornost a tím se snadněji „prodává“. Svou „tržní“ tendenci napomáhá k propagaci neklidu. Zvýrazňováním nedostatků a katastrofických tendencí často ovlivňuje i diplomatické postupy.

Ilustrativní je reakce mezinárodní diplomacie na problematiku národů bývalé Jugoslávie. Možnosti mírového řešení se zdály tak nedosažitelné, že diplomacie Evropských společenství z iniciativy SRN a pod vlivem médií přešla od zdůrazňování nutnosti dohody do oblasti katastrofického scénáře, jehož konsekvence byly zcela jasné. Oblast bývalé Jugoslávie je nucena řešit své problémy v období, kdy mezinárodní společenství není zralé pro chápání nového běhu světa, a proto byla vytvořena opět situace, kdy Evropa má nepřítele – situace, která byla všeobecně předvídatelná. Přešlo se téměř jednoznačně k řešení ve starém duchu podle katastrofického scénáře.

Rozdělení česko-slovenské federace se nedá s rozpadem Jugoslávie porovnávat. Přejít na nové soustavy se uskutečňuje na základě formálně legitimního souhlasu všech zúčastněných stran a bez vměšování ze zahraničí. Jugoslávská tragédie ovlivňuje především reakce na Západě a tuto skutečnost je nutné vzít v úvahu.

Předkládaná analýza slovensko-maďarských vztahů má jiný postup než ostatní části studie. Vědomě nezdůrazňuje možnosti katastrofického scénáře, jelikož předpojaté akcentování negativních činitelů by mohlo samo o sobě situaci předem ovlivnit. Analýza má za úkol určit a akcentovat pozitivní prvky zcela nového slovensko-maďarského vztahu a svými závěry se snaží nastínit možný operativní postup.

Studie úmyslně neregistruje problematiku Gabčíkova v současné době zdůrazňovanou v médiích i v politických vazbách. Jde o věcnou záležitost, která vyžaduje věcný přístup a neměla by ovlivnit prognózu vzájemných vztahů.

Západ

Rozpad ČSFR jako takový nevyvolal na Západě zatím silné reakce; pozornost se soustřeďuje na *causu* Gabčíkovo. I když se zaznamená přeskupení rovnováhy sil ve střední Evropě v relativní prospěch Polska, nepředpokládá se, že by zánik čs. armády mohl vytvořit nebezpečně prázdný prostor. Málokdo se bojí katastrofických scénářů, i když zahraniční politický výbor britské Dolní sněmovny už před rokem uvažoval o tom, že by mohlo dojít k násilnému řešení česko-slovenské konfrontace.¹

Stanovisko k návrhu, že by se středoevropské státy mohly ucházet o plné členství v atlantickém společenství, zůstává nadále záporné. V organizačním uspořádání NATO hraje zatím střední Evropa stejnou úlohu jako odlehle středoaasijské republiky SNS. Koncem listopadu 1992 se branný výbor ZEU vyslovil pro zapojení středoevropských států do evropského bezpečnostního systému, ale proti předčasné změně existujících smluvních vztahů. Začátkem prosince 1992, pod vlivem událostí v bývalé Jugoslávii, přišla nabídka Severoatlantického paktu, že by v případě nutnosti byl ochoten podpořit rezoluce OSN svou ozbrojenou silou v evropském prostoru. Při jednání ministrů obrany NATO v Bruselu v prosinci 1992 se americký ministr Cheney přimlouval za přijetí některých „sousedů“ ze střední a východní Evropy do aliance. Zdá se, že NATO zaujímá o něco pružnější postoj vůči střední Evropě, ale se zánikem ČSFR to nesouvisí.

Střední Evropa, a tím i Česká republika a Slovenská republika, bude dále spoléhat na nepsané implicitní záruky ze strany „Západu“. Přestože je ve střední Evropě rozšířený názor, že by Západ ochránil tuto oblast před vojenským ohrožením z východu, nikdo nevěří, že by intervenoval v tom případě, kdyby zánik ČSFR vedl k ozbrojeným konfliktům (např. mezi SR a Maďarskem). V této souvislosti jsou zajímavé nepotvrzené namátkové zprávy, že by mohlo dojít k určitým zárukám pro status quo (po 1. 1. 1993) ze strany NATO, kdyby se Maďarsko a Slovensko závazně dohodly vyřešit dunajský spor mírovou cestou.

Západní reakce na vznik nezávislé Slovenské republiky jsou mírně kritické. Očekává se, že ekonomické důsledky pro Slovensko budou negativní. Ekonomická reforma se zdrží a hrozí nebezpečí, že Bratislava bude hledat spásu v rozšíření vývozu zbraní. Existují obavy, že samostatné Slovensko se pod tlakem hospodářských potíží vymkne z procesu demokratizace ve střední Evropě a že se stane ohniskem populistické a nacionalistické politiky.² V této souvislosti se též poznamenává, že plynovody a ropovody z SNS na západ vedou přes Slovensko a že tyto dodávky kryjí 10 % primárních energetických potřeb západní Evropy.

Všeobecný (ne nutně neomylný) názor západních odborníků je, že střední Evropa je v otázkách bezpečnostní politiky bezradná, že je tu nedostatek odborných znalostí a zkušeností a že politické elity plýtvají energií, která se rozptyluje v planých politicko-mocenských šarvátkách. Avšak i na Západě schází systematická koncepce pevných bezpečnostních struktur, které by přicházely pro střední Evropu v úvahu.

Prohlášení členů NATO (Řím, 1991), že „*naše bezpečnost je neoddělitelně spojená s bezpečností ostatních evropských zemí*“, má rétorický význam, ale neobsahuje konkrétní závazky. Rozšíření aliance by mohlo vytvořit nové trhy pro přebytečnou západní vojenskou techniku, ale ve střední Evropě chybí finanční prostředky a není opravdový důvod k tomu, proč by se měl nahrazovat východní šrot západním.

Hlavní obavy západních kruhů souvisí s *možným přílivem uprchlíků z území bývalého SSSR*, který by proudil na Západ přes střední Evropu. Nové středoevropské demokracie nejsou dosud na takové hospodářské úrovni, aby příliv utečenců zvládly. Problém se především týká Německa a jeho restrikce práva na azyl, které se tam na základě nových zákonných opatření budou provádět, což zvýší nepropustnost hranic. Nastanou tím těžkosti pro Českou republiku, které ovlivní česko-německé vztahy. V Německu je dnes přes 800 000 nelegálních přistěhovalců a během roku 1992 počet žadatelů o azyl v SRN přesahoval 450 000. V současné době vlastně nejde o utečence z SNS, ale o uprchlíky z bývalé Jugoslávie, popřípadě též o přesun Romů z Rumunska. Přesun utečenců na Západ by vedl přes Slovensko a ČR do Německa. Němci by je vraceli na území ČR, kde zatím nejsou právní předpisy, jak s touto kategorií cizinců zacházet.

Mnozí vidí *Německo jako novou evropskou velmoc*; je to skutečnost, která má vzhledem k vývoji ekonomických styků specifický význam pro nástupnické státy ČSFR. Před rokem 1990 byla SRN nejvýchodnějším ze západoevropských členů NATO; dnes tu stojí jako jediný středoevropský členský stát aliance. Těžiště německé politické, bezpečnostní a hospodářské politiky se přemístilo o několik set kilometrů na východ a přesun hlavního

města z Bonnu do Berlína má víc než symbolický význam. Pevné zapojení sjednoceného Německa do vazeb NATO a ES a rozhodnutí snížit početní stav Bundeswehru na 370 tisíc mužů přispívají k uklidnění ve střední Evropě. Avšak rozmach pravičáckých nacionalistických hnutí v Německu a poněkud nejasná branná politika Kohlovy vlády budí určité obavy u sousedů.

Z hlediska SRN existují dnes v Evropě tři krizové prostory: bývalý SSSR, střední a východní Evropa a Středozeří. Západní Evropa je považována za relativně stabilní. Německé politice jde především o rozšíření stabilního jádra. To by mohlo znamenat, že by se střední Evropě, pokud by zůstala mimo ES, přisoudila nevděčná úloha nárazníkové zóny.

Jak posuzují sami Němci své postavení ve světě a v Evropě?

Asi před rokem provedli výzkum veřejného mínění, který se soustředil na vybranou skupinu 423 civilních a vojenských odborníků (EUROSIPLA 90, Mannheimer Zentrum für Europäische Sozialforschung). 61,7 % považovalo situaci ve střední a východní Evropě za nejistou; 72,6 % soudilo, že nelze vyloučit návrat nedemokratických režimů. Na prvním místě na cestě k úplné demokracii bylo Maďarsko; ČSFR se spolu s Pobaltím dělila o druhé místo. Jen 42,1 % zastávalo názor, že ČSFR, Polsko a Maďarsko patří do ES, ale přes 95 % soudilo, že by Německo mělo hrát větší světovou úlohu. Skoro všichni (kromě dotázaných představitelů PDS) potvrdili nutnost zachovat obranyschopnost Západu a asi třetina byla ochotna podpořit členství středoevropských demokratických států v atlantickém společenství.

Zánik ČSFR má pro SRN velký význam. Očekávaný a kýžený „sametový“ rozvod východních sousedů by mohl přispět ke stabilizaci střední Evropy – bylo by o jedno jablko nesváru méně. Očekává se, že by se Česká republika hospodářsky (a možná i politicky po přijetí do ES) zařadila ještě výrazněji do západního (tj. německého) prostoru, kdežto Slovenská republika by hledala partnery na východě. Scénář, jenž by určoval hranici západní Evropy na Moravě, je v podstatě chybný a nesloužil by zájmům České republiky, Evropy a Německa samého.

Nové uspořádání středoevropského prostoru neodstraní *problém sudetoněmeckých požadavků*, který bude nadále ovlivňovat vztahy mezi ČR a SRN. Nezávislé iniciativy slovenské vlády, zaměřené především na propagandistický účinek, nebudou mít velký vliv na vývoj těchto vztahů.

Zatím se o užších vztazích mezi ČR a SRN v Německu nemluví; mohlo by to být považováno za netaktní. Mezi odborníky převládá však názor, že rakouský model přičlenění k SRN je nejvýhodnější a nejpřirozenější pro nově vzniklou Českou republiku. Uskutečnil-li se nedávno podepsaná dohoda o prostoru volného obchodu mezi státy visehrádské skupiny, umožnilo by to rozšíření německého ekonomického vlivu do střední Evropy přes hospodářsky silnou ČR.

Co kdyby došlo k obnovení studené války v jiné formě?

Odborná diskuse v Rusku o důsledcích války v Perském zálivu znovu zdůraznila význam ofenzivních prvků při obraně Ruska a ruských zájmů. V červenci 1992 generálplukovník Michail Kolesnikov, náměstek náčelníka ruského generálního štábu, varoval před nebezpečím západní intervence v případě rozšíření ozbrojených konfliktů na území SNS a vyslovil se proti dalším krokům nukleárního odzbrojování. Generál Igor Rodionov, velitel akademie generálního štábu, při příležitosti konference v Moskvě v květnu 1992 definoval ruské národní zájmy následovně:

a) Oblast ruských zájmů se rozprostírá po celém eurasijském kontinentu. Vztahuje se též na území členských států bývalé Varšavské smlouvy, které by měly zachovat neutralitu mezi Západem a Východem. Znamenalo by to, že by se nemohly ucházet o členství v NATO.

b) V Pobaltí má Rusko speciální zájmy, které obsahují volný přístup k baltským přístavům.

c) Z ostatních států SNS se nesmí stát neutrální nárazníková zóna mezi NATO a Ruskem. Jejich společenství s Ruskem je jedním ze základních zájmů Moskvy.

Realisticky řečeno, Rodionov je zastáncem znovuvytvoření vojenské organizace bývalého SSSR. Argumentace tohoto rázu se značně liší od bezpečnostního dialogu, o němž tak často hovoří generální tajemník NATO Manfred Wörner. Není divu, že na Západě znovu vyvolává vidiny nových konfrontací. Avšak *obnovení studené války* by vytvořilo ze střední Evropy nárazníkové pásmo, které by se mohlo ocitnout v „zemi nikoho“ mezi výhrušným Východem a hostejným Západem.

Polsko

Význam Polska roste nejen v rámci střední Evropy a rozpadem Československa se ještě posílí. Polsko má vysoce homogenní obyvatelstvo se silně vyvinutým smyslem pro identitu. Na rozdíl od ostatních východoevropských zemí není zmítáno etnickými nesváry a spory s národnostními menšinami. I přes pesimistické závěry a prognózy některých odborníků³ se ekonomická reforma zdá být na správné cestě a rovněž vnitropolitická situace zaznamenala nástupem premiérky Hanny Suchocké uklidnění. Roste průmyslová výroba i schopnost vývozu. Riziko zásadního zvratu ve vývoji je minimální.

Z historického hlediska nebyl vztah Československa a Polska vždy ideální. V roce 1938 se Pilsudského vláda přizivila na mnichovské dohodě, ale staré územní spory o Těšínsko, Oravu a Spiš však již dnes nejsou aktuální. Jisté polské politické kruhy sice projevíly neoficiálně názor, že československá část Slezska logicky patří do historického vymezení Slezska, které je převážně v Polsku. Těmto hlasům není však třeba přikládat větší politický význam. Československý poválečný zájem o bývalá německá území předaná Sovětským svazem do správy Polsku – Ratibořsko, Hlubčicko a Kladsko – nikdy neměl historické opodstatnění, vyplýval pouze z dobové atmosféry a od poloviny roku 1947 nebyl nikdy obnoven.

Rovněž *menšinová otázka* není problematická. V ČSFR byla poměrně početná polská národnostní menšina. Podle předběžných výsledků sčítání lidu z března 1991 se na území federace hlásilo k polské národnosti 61 542 občanů, z toho v ČR 58 573 a ve SR 2 969. Etnické spory ve smíšených oblastech jsou však zanedbatelné.

Vztahy Polska a ČSFR před zánikem federace byly na velmi dobré úrovni. Není důvod se domnívat, že by po rozpadu Československa mohlo dojít k narušení tohoto stavu. Bezprostředně po rozpadu československého státu se však očekává krátké „období přirozené nestability“ (oficiálně se v tomto smyslu vyjádřil mluvčí polského ministerstva zahraničí Grzegorz Dziemidowicz, tiskový tajemník předsedkyně polské vlády Zdobyslaw Milewski a polský velvyslanec v Praze Jacek Baluch). Polský ministr národní obrany Janusz Onyszkiewicz (tisková konference 5. listopadu 1992 ve Varšavě) je toho názoru, že rozdělení ČSFR nevyvolá napětí, které by mohlo nějak ohrozit bezpečnost Polska. Podobnost politických i hospodářských problémů postkomunistických zemí i stejné cíle (tržní ekonomika, vstup do ES) iniciují k užší spolupráci, ať již v rámci visegrádské trojky (čtyřky), Středoevropské iniciativy nebo na bilaterální úrovni.

Polsko je důrazným zastáncem vojenské spolupráce v rámci visegrádské skupiny. Kooperace v této rovině nebude vznikem samostatné ČR a SR nijak ohrožena. V *bezpečnostních otázkách neexistuje žádný konflikt zájmů*, každá strana může jen získat. V konkrétních možnostech spolupráce v oblasti vyzbrojování, technického zabezpečení a společného využití výsledků vědecko-výzkumné základny mají zájem všechny země visegrádské skupiny.⁴ Návrhy Varšavy na vytvoření předběžných forem vojenského spojení jsou však zatím v Praze i v Budapešti přijímány s rezervou.

Vzhledem k tomu, že *visegrádská skupina* je spíš jednacím fórum než pevné politické spojení, mohou v budoucnu být jistým faktorem možných nedorozumění určité prvky rivality a nekoordinovanosti zahraniční politiky. Přes oficiálně deklarovanou snahu politických vedení všech členů visegrádské skupiny se to v praxi projevuje jak při pronikání na vyspělé trhy, tak v případě ucházení o členství v ES. Rovněž přístup především ČR k úloze visegrádské skupiny je hlavně Polskem vnímán jako jisté podceňování jejího

významu. Pochybnosti české strany plynoucí z obav, aby visegrádská skupina nevytvářela zbyrokratizované struktury a nestala se sanitárním kordonem rozdělujícím Evropu, jsou polskou stranou považovány za bezpřednější.

Již nyní je patrné, že *tendence ke sblížení s Polskem jsou podstatně výraznější na slovenské než české straně*. Současná česká vláda orientuje svou zahraniční politiku víc na Západ a nejen Poláci očekávají stále těsnější vztahy ČR především s Německem.

Ukrajina

Je-li některá ze sousedních zemí bývalé ČSFR *reálným faktorem možné nestability a napětí*, pak je to Ukrajina. V moderní době nikdy neexistovala jako svrchovaný stát a z toho vyplývají i určité obavy některých tamních politických kruhů, že by mohla být vznesena otázka legitimacy jejich státu.

V případě Ukrajiny je prognózování dalšího vývoje jak vnitropolitické situace, tak i vztahu k sousedním zemím velmi složité. *Postkomunistická společnost je zde ještě příliš silně spjata s bývalým systémem* a staré struktury dosud ovládají značný prostor ve vládních složkách, ve státním aparátu i v armádě. Situace je diferencována teritoriálně. Relativně nejvíc byl sovětský systém narušen na západě Ukrajiny, tj. v bývalé východní Haliči. Území Ukrajiny je nejednotné také etnicky, z čehož především na východě, kde žije mnoho Rusů, vyplývá určité napětí nesoucí s sebou riziko možného konfliktu.

V důsledku *hluboké hospodářské krize* roste politická a ekonomická nestabilita a zvyšuje se nebezpečí živelných protestů obyvatelstva. Deficit finančních zdrojů tvoří 44 % hrubého národního důchodu. V zemi vládne hyperinflace, rozpočet nebyl naplněn ani z poloviny. Většina Ukrajinců dnes vydává téměř 90 % svých příjmů za potraviny.

Jako nepřilíš reálně se jeví sliby nového ukrajinského premiéra Leonida Kučmy, jenž chce během roku snížit inflaci ze současných 40 % měsíčně na průměr 2–3 %, zeštíhlit rozpočtový schodek na 5–6 % a zastavit „zločinné ochuzování občanů“. Navrhl proto zrušení mezd a platů, snížení subvencí do ztrátových podniků, pokles peněžní emise a udržení vysoké úrokové míry. Privatizace má být urychlena, bude však prováděna prostřednictvím aukcí. Parlament nejen schválil jeho projekt ekonomické reformy 308 hlasy proti pouhým 16, ale navíc ho vybavil mimořádnými pravomocemi v hospodářských otázkách.

Vzhledem k reálnému stavu ukrajinské ekonomiky a nadále se snižující životní úrovni obyvatelstva nelze však zatím očekávat výraznější obrat k lepšímu.

Doprovodnými jevy hrozivého stavu ukrajinské ekonomiky jsou *korupce, sociální napětí a politická apatie*. Vzniká tak živná půda pro sociální demagogii a politickou spekulaci. V poslední době je možné zaznamenat *výraznou aktivizaci ukrajinských nacionalistických a komunistických hnutí*. Novou komunistickou stranu Ukrajiny chtějí vytvořit komunistická hnutí, jejichž zástupci uspořádali koncem listopadu 1992 poradu v Dněpropetrovsku. Souhlas se sjednocením vyslovili zástupci šesti komunistických hnutí Ukrajiny, mimo jiné Komunistické strany pracujících Ukrajiny, Dělnicko-rolnické strany, Strany komunistů Ukrajiny a Hnutí komunistické iniciativy. Komunistické organizace požadují opětovnou „sovětizaci“ společnosti, socializaci ekonomiky, obnovení jednotného komunistického hnutí a jediné armády v rámci bývalého Sovětského svazu. Svou činnost aktivizuje i Socialistická strana Ukrajiny tvořená bývalými ukrajinskými komunisty.

Ukrajina má 52 milionů obyvatel a po rozpadu SSSR je rozlohou druhou největší evropskou zemí a bezprostředním sousedem Slovenské republiky. Lze předpokládat, že *význam vzájemných vztahů obou nástupnických republik ČSFR, zvláště však Slovenska, a Ukrajiny poroste*. SR může být Ukrajinou již brzy vnímána jako „brána do Evropy“.

Kromě jiného má Ukrajina také zájem o spolupráci v oblasti materiálně technického zabezpečení zbrojních systémů. Především ze slovenské strany je zájem i o možnou praktickou spolupráci v oblasti vojenského školství.

Je v zájmu zemí visegrádského seskupení, aby demokratický vývoj na Ukrajině pokračoval. Je třeba jej podporovat a přijímat ukrajinskou snahu o sblížení s větší vstřícností. Z tohoto hlediska je zajímavá idea meziregionálního koordinačního sdružení *Karpatský euroregion*, na jehož ustavení se během setkání na Zemplínské Širavě v listopadu 1992 shodli zástupci příhraničních regionů Polska, Maďarska, Ukrajiny a Slovenska. Rozpracovány jsou již první projekty týkající se životního prostředí, urbanismu, telekomunikací a spojů, vytváření zvláštních hospodářských zón, nových hraničních přechodů, spolupráce v archivnictví, muzejnictví apod.

K rozdělení ČSFR na ČR a SR přistupuje Ukrajina realisticky a tento proces by neměl negativně ovlivnit další rozvoj vzájemných vztahů.

Důležité je, že tradice vzájemných vztahů mezi ČSFR, respektive nástupnickými státy, a Ukrajinou je téměř úplně oproštěna od všech konfrontačních momentů, které charakterizují zejména vztahy Ukrajiny s Ruskem a s Polskem a v poněkud menší míře i s Rumunskem a s Maďarskem. Územní spory mezi ČSFR, respektive nástupnickými státy, a Ukrajinou neexistují.

K Ukrajině patří bývalé československé území *Podkarpatská Rus*, nyní Zakarpatská Ukrajina, jejíž připojení k SSSR v roce 1945 znamenalo jedinou změnu předmnichovských hranic Československa. Přesto nárok na území Zakarpatské Ukrajiny nevzněl ve Slovenské republice nikdo, na české straně jen některé extremistické skupiny. Hypoteticky zformulovaný problém územních nároků ztrácí rozdělením ČSFR jakoukoli aktuálnost. Územní nároky přes teritorium jiného státu jsou absurdní.

Ukrajina rovněž oficiálně žádné území nepožaduje, existuje zde však jistý prvek bezpečnostní labilitity v podobě extrémních názorů nacionalistického hnutí Ruch (Lidové hnutí Ukrajiny), které má poměrně silné politické pozice především na západě země. Nezaujímá přímo opoziční postoj vůči vládě, má v ní dokonce jednoho svého člena. Předseda Ruchu Vjačeslav Čornovil začátkem prosince 1992 prohlásil, že část vládního kabinetu má naprostou důvěru jeho hnutí. Ruch deklaruje územní požadavky vůči sousedním státům, včetně bývalého Československa, příští století pokládá za století války mezi národy a přímo vyzývá k prosazování národních zájmů mocenskými prostředky. Těmto extremistickým tendencím není zatím třeba přikládat větší význam, je však nutné jejich vývoj pečlivě sledovat.

Je třeba předpokládat, že Ukrajina začne již brzy věnovat daleko větší pozornost svým menšinám v sousedních státech. Jisté náznaky v tomto ohledu vyplynuly již během listopadové oficiální návštěvy ministra zahraničí Slovenské republiky Milana Kňažka na Ukrajině z jeho rozhovoru s ukrajinským ministrem zahraničí Anatolijem Zlenkem.

K otázce ukrajinské národnostní menšiny se 3. prosince 1992 v Košicích vyjádřil rovněž ukrajinský velvyslanec v ČSFR Roman Lubkivskij. Podle jeho názoru jsou na Slovensku se objevující snahy rozdělit ukrajinskou menšinu na Rusíny a Ukrajince pro Ukrajinu nepřijemné.

V ČSFR se při sčítání lidu v březnu 1991 k menšině přihlásilo 20 654 občanů, z toho 6 807 v ČR a 13 847 ve SR. Nejvíc příslušníků ukrajinské, respektive rusínské národnostní menšiny na území bývalé ČSFR žilo na severovýchodním Slovensku.

Podle oficiálního stanoviska ukrajinského prezidenta Leonida Kravčuka se jeho země chce v budoucnu stát *nejaderným státem*, který *nebude členem žádného vojenského bloku*. Ukrajina již odsunula do Ruska všechny své taktické jaderné zbraně, ale dosud má na svém území 176 jaderných raket dlouhého doletu. I ty by měly být podle dodatku ke Smlouvě o omezení strategických jaderných zbraní (START), přijatého v Lisabonu, slazeny do Ruska. Ukrajina ovšem žádá mezinárodní záruky bezpečnosti po odsunu raket a kompenzaci za jaderné palivo získané z bojových hlavic. Po ratifikaci smlouvy START by na základě rozhodnutí Kongresu USA měla dostat zhruba 150 milionů \$. To skýtá značnou naději, že Ukrajina své závazky dodrží i přesto, že požaduje 5–6 miliard \$.

Neustálé výkyvy v projevech vedení státu a velení vojenskoprůmyslového komplexu vzbuzují však nedůvěru. Nelze totiž předpokládat, že by si určité ukrajinské kruhy neuvě-

domovaly výhodu, kterou jim skýtají jaderné zbraně na jejich území. Jejich prostřednictvím je možné klást podmínky a navíc setrvávat ve skupině zemí „první kategorie“, což má své politické i ekonomické výhody.

Znepokojivě působí i skutečnost, že podle současných odhadů budou mít v roce 1994 ukrajinské ozbrojené síly skoro půl miliónu mužů a už dnes jsou vyzbrojeny tanky a nejmodernějšími stíhačkami. Ukrajinci také aktivně získávají důstojníky ze všech druhů bývalých sovětských vojsk a každý důstojník, jenž odmítne přísahat věrnost Ukrajině, je deportován. Byly dokonce zaznamenány snahy vnutit přísahu věrnosti Ukrajině i posádkám jaderných zbraní na ukrajinském území.

Rusko

Po rozpadu SSSR není Rusko bezprostředním sousedem ČSFR, respektive nástupnických států. Lze předpokládat, že i nadále bude hrát velmi významnou, ne-li *stěžejní roli ve východní Evropě*. Česká republika i Slovenská republika by měly s Ruskem udržovat co nejužší spolupráci. Rozdělení ČSFR by na vztahy nástupnických států s Ruskem nemělo mít vliv. Současně ruské vedení se staví k rozpadu realisticky a oceňuje hladký a demokratický průběh celého procesu.

Jistá bezpečnostní rizika nejen pro Evropu, ale pro celý svět přináší *hluboká hospodářská krize*, v níž se Ruská federace nachází, a s ní související *napjatá vnitropolitická situace*. Rostoucí nespokojenost obyvatelstva, které vnímá současný stav často jako bezvýchodný, umožňuje aktivizaci nacionálních a komunistických skupin a jejich účelovou spolupráci. Společensko-politické tlaky uvnitř Ruské federace i rostoucí počet ohnisek etnického napětí na jejím území se v konkrétní podobě projeví jak ve výměně osoby ruského premiéra, kdy reformátor Jegor Gajdar byl nahrazen značně zdrženlivějším Viktorem Černomyrdinem, tak i v kontroverzním a mnohé naznačujícím projevu šéfa ruské diplomacie Andreje Kozyreva na zasedání ministrů zahraničí zemí KBSE 14. prosince 1992 ve Stockholmu.

Hospodářská produkce Ruska klesla v roce 1992 o víc než 20 %, inflace je v současnosti osmkrát vyšší než v srpnu. Je však patrné, že pokročila malá privatizace (již pětina pracujících Ruska je zaměstnána v soukromém sektoru).

Přetrvává stav permanentního ohrožení demokratického vývoje. Ve specifických podmínkách ekonomického, státoprávního a legislativního chaosu, reorganizace armády i státních a administrativních struktur lze prognózu dalšího vývoje stavět zhruba s 50 procentní úspěšností. O moc v Rusku spolu soupeří prezident, parlament, vláda, ústřední banka a armáda. Skutečný *vojenský převrat je však málo pravděpodobný*. Existují sice rizika spojená s prudkou reorganizací a snižováním stavu armády, s přesunem vojsk z bývalého sovětského území a satelitních států prováděným bez přípravy odpovídajícího sociálního zázemí a s tím souvisejícím nebývalým snižováním životní úrovně a společenské prestiže i vyšších důstojníků, ale obecně se nezdá pravděpodobné, že by armáda byla schopna jednotné akce proti vládě.

Podle ruského ministra obrany Pavla Gračova jsou *ozbrojené síly Ruské federace v zoufalém stavu*. Moskva nyní disponuje pouze jednotkami druhého sledu a všechny skutečně bojeschopné oddíly bývalé Sovětské armády zůstaly za hranicemi Ruska. Strategické jaderné jednotky a raketové vojsko jsou však připraveny k odvzetnému úderu. V roce 1995 by se ruské ozbrojené síly měly skládat z 1,5 miliónu mužů, přičemž značnou část budou tvořit profesionálové.

V případě konfliktního vývoje vnitropolitické situace v Rusku nejsou ČR a SR bezprostředně vojensky ohroženy. Vážné nebezpečí by však mohlo vyplynout z *jaderného potenciálu Ruska*, a to nejen ve formě zbraní. Toto riziko je reálné i za současného stavu, protože 200 nukleárních reaktorů na území bývalého SSSR je nebezpečných i při normálním provozu a sami ruští odborníci odhadují, že další provoz těchto reaktorů povede do roku 2000 ke 3–4 explozím černobylského rozsahu. V případě občanských nepokojů

doprovázených zákonitě chaosem a anarchií se nebezpečí plynoucí z jaderných zbraní a reaktorů několikanásobně zvýší.

Problém s exodem běženců z území bývalého SSSR se stane pravděpodobně reálným, těžko však odhadnout, v jakém rozsahu. Při pokračování současného reformně demokratického vývoje a zachování stávající státní správy lze očekávat ilegální ekonomickou emigraci v rozsahu stovek tisíc lidí. Očekávání některých specialistů na problematiku bývalého SSSR, kteří předpokládají masový exodus charakteru stěhování národů (10–15 miliónů lidí), by bylo reálné pouze za předpokladu úplného zhroucení ruské státní moci, rozpadu, a tedy nečinnosti armády, a ze stavu bezvládní pak plynoucí anarchie a chaosu.

Aby Jelcinův kurs přežil, musí Rusko *dostat od Západu další významnou ekonomickou podporu* (splatnost dluhu ve výši 80 miliard \$, zděděného po Gorbačovovi, je nutné odložit o 15 let; musí být poskytnuty další půjčky na překonání zimy; pomoc je nutná i při přechodu od centrálně řízené ekonomiky k tržní; Rusko potřebuje rozsáhlé investice soukromého sektoru, protože vládní pomoc je omezena rozpočty – pokud budou v Rusku přijaty stejné právní záruky na ochranu soukromého majetku, jako existují na Západě, bylo odhadnuto, že by v Rusku během příštích pěti let mohlo být proinvestováno tři sta miliard \$).

Zahraniční a bezpečnostní politika nástupnických států ČSFR se musí přizpůsobit skutečnosti, že Rusko je i bude nejen významným hospodářským partnerem, ale především elementem významně ovlivňujícím světové dění.

Problematika vztahu ČR k SR

ČSFR v celé své historii nebyla státem federálním, ale unitárním. I z hlediska administrativních struktur byla forma státnosti pod jednoznačným vedením české části země reflektující objektivní ekonomickou, sociální a kulturní převahu, založenou nejen na početní nerovnosti, ale i na rozdílnosti historického vývoje. Toto konstatování je podstatné hlavně pro vyloučení dosud převládající iluze o „sametovém rozvodu“ či dělení bez problémů. Ani civilizovaný rozchod není bez problémů. 70-ti leté soužití nemusí znamenat, že zájem obou zemí je souladný nebo blízký. Dřívější tendence po konfederaci byla ze strany SR účelová, a proto v rozporu s objektivní realitou, a česká reakce odpovídala českým zájmům.

Dohodnutá *forma celní a měnové unie* je rovněž účelová a odpovídá pouze politické taktice usnadnění rozchodu, neodráží však objektivní podmínky a bude nefunkční. Pokud dojde k ukončení tohoto stavu krátce po osamostatnění, nemusí to být negativní prvek, ale přirozený a tudíž nápravný proces, který však obě země oddálí, respektive posune do správné vzájemné polohy.

Je nutné konstatovat, že mimo blízký jazyk a široké osobní občanské vazby neexistují však trvalé hluboké faktory, které by i v blízké budoucnosti měly formovat mimořádný charakter dalších vazeb mezi ČR a SR.

Formování státnosti ČR a určení jejího zájmu bude vycházet víc ze stavu politiky a společnosti SRN.

Ostatní vlivy a vztahy k jiným sousedům budou druhotnými, i vztah k SR, i když se to v současné době vzhledem k dosavadnímu unitarismu, ekonomickým vazbám i jazyku nemusí zdát pravděpodobné. *Vztah SR k ČR není tudíž v perspektivě rozhodující a zájem SR musí být zaměřen směrem, který je určován reálnějšími faktory.*

Formování státnosti SR a určení zahraničněpolitického zájmu

Základní podmínkou je uvědomění si stavu státu a určení jeho zahraničních zájmů. Vzhledem k neexistujícímu povědomí je nutné vyjít ze stavu společnosti. Zde je jeden unikátní charakteristický prvek; SR se rodí z politické činnosti stran, jejichž program

uvažuje ve stranických, ne zcela národních či státních dimenzích. V ČR a v Maďarsku se ale uvažuje v pojmech a měřítkách státu. Tento rozdíl v pojetí by měl být v povědomí exekutivních orgánů, které politiku SR určují, i ostatních států, které její kroky a směry hodnotí a na ně reagují.

Stanovení státních zájmů:

a) *Národní* – nejde již o chápání národního prvku v čistě nacionalistickém smyslu. Tento proces byl již dokonán. Jde o *dozrání jistoty národní svébytnosti* a tím uvolnění chápání národnostních (menšinových) otázek.

b) *Ekonomické* – musí vycházet ze stavu celkového hospodářství a existujících zahraničně ekonomických vazeb, ne pouze z problémů, na něž bude nutné reagovat podle denní potřeby. Zde je nutné respektovat určité předpoklady:

– Předně uvolnit se od ČR a omezit tím „trhová“ překvapení.

– Urychleně provést sondáže u všech sousedů z hlediska kooperace i trhu, a to na operativně pracovní úrovni. Směr dosud nelze preferovat mimo vazby ve vztahu k Maďarsku.

– Hloubková studie hospodářství MR je prioritním a naléhavým úkolem všech resortních administrativních i akademických pracovišť. Tento úkol musí sledovat i akcentovat pozitivní prvky zjišťovaného stavu, hledat formy napojení a využití. Z tohoto průzkumu či analýz programově vyloučit jakékoliv neodpovědné negativní tendence, které by mohly vést k omezení úzké programové kooperace s maďarskou ekonomikou.

– Zhodnotit pozitivní aspekty ekonomiky MR ve své návaznosti na ekonomiku Západu a hledat vlastní formu aktivní kontribuce.

c) *Sociální* – složitost v této oblasti má mimořádný charakter odvíjející se nejen od stavu ekonomiky, ale i od existence silných skupin vyžadujících zvláštní sociální péči (Romové). Nelze předpokládat, že přirozené řešení této problematiky, které závisí na ekonomických zdrojích, bude schopné v blízké budoucnosti tuto situaci pozitivně ovlivnit, a proto bude nutné v počátečním období využívat politických organizačních forem v řídicím i distribučním systému.

d) *Bezpečnostní* – prvek bezpečnostní se pojí s pojmem ohrožení. Tento aspekt snadněji sjednocuje společnost „proti někomu“ než složitější přístup „za něco“. Navíc je tento přístup funkční i pro formování národního povědomí a v nedávné minulosti byl používán. Toto negativistické chápání bezpečnosti či národního ohrožení je třeba v současné době opustit.

I když nelze počítat s přímým zapojením do existujících bezpečnostních struktur, ty mají již dnes univerzální charakter. SR tudíž není v bezpečnostním vakuu, není bez mezinárodních objektivních záruk a nebude vystavena řešení konfliktní situace bez mezinárodní účasti.

Maďarská republika

MR má historicky pevné, velmi aktivní postavení v Evropě. Mechanismy státu a stanovení národních zájmů jsou tradiční. To, že MR ztratila 2/3 svých historických území a 1/3 obyvatel, kteří v počtu 5 milionů žijí v sousedství, je faktor, s nímž je nutné v zahraniční politice MR počítat. Řešení ale může být v netradiční cestě, tj. v integračních snahách, ne v balkanizaci. V podmínkách neměnnosti státních hranic, které je třeba již perspektivně chápat spíše jako pomyslnou čáru, a v době, kdy je třeba odmítnout možné autonomie, které se spíše pojí k historii a vždy vytvářely předpoklady ke změně hranice, je maďarská politika ve stadiu hledání nové cesty pro řešení problému maďarské menšiny.

Slovensko-maďarské vztahy

Stále se projevují silné tendence, účelové informace, snahy a podklady, které charak-

terizují, respektive advokují, že slovensko-maďarské vztahy mohou být rovněž místem nejenom střetu zájmů, ale i konfrontace a existuje i řada katastrofických scénářů.

Vztah MR a SR má plně předpoklady stát se novým příkladem zralosti národní svěbytnosti i stanovení nové formy řešení těchto problémů, které mají i obecnou platnost. Tím může být dána unikátní role SR v Evropě.

Společné zájmy MR a SR neexistují pouze v obecné (evropské) rovině. MR si plně uvědomuje postavení SR v rovnoprávném partnerském vztahu. SR vyrostla vedle a do jisté míry i uvnitř ČR s možností převzít určité pozitivní prvky v oblasti ekonomiky, kultury i demokratického prostředí s určitou novou kvalitou národní dynamiky a není dnes již prostor pro podcenění či vlastní nedocenění svých hodnot. MR již nyní plně respektuje SR nejen z hlediska reality, ale z vlastního zájmu, neboť SR jako celek je tvořena národem, který již nemůže být ohrožen asimilací, protože je po všech stránkách plně konstituován. Jiné úvahy ze strany MR by byly v rozporu s realitou a obavy ze strany SR by byly projevem nedůvěry v sebe sama.

Národnostní otázka byla ve všech dosavadních přístupech analyzována a i v praktické činnosti řešena a kladena do oblasti zdrojů možných rozporů a střetů. Některé analýzy hledají další ohnisko neklidu v možnosti zapojení Rumunska. Katastrofický scénář se snáz formuluje a lépe prodává i aktivizuje než uvážlivé úvahy vedoucí k pochopení a dorozumění. Nepochybně jsou k tomu určité náznaky: různé projevy maďarských i slovenských politiků, dosavadní vnitropolitická nestabilita v obou zemích, v SR nové formování politických vztahů, v MR různá extrémní hnutí.

Národnostní otázka ve vztazích SR–MR může však být a snad bude pozitivním faktorem k posílení vzájemných vazeb. Vzhledem k většinovému rozložení maďarské menšiny může být za nové společensko-politické situace v Evropě hledán nový způsob založený na širokých integračních tendencích mezi SR a MR, které a priori vylučují autonomní systém, jenž byl vždy řešením z nouze.

Celoevropská integrace není v blízké dekádě aktuální, neboť vyžaduje, aby byly předem vyjasněny regionální zájmy. Pokud tyto zájmy budou souladné, je regionální integrace způsobem řešení celkových vzájemných vztahů SR a MR. Za této situace by se problematika menšin mohla stát tmelícím faktorem společných zájmů daleko hlubší závažnosti, než je sama otázka menšin. Integrace není v tomto stadiu vyloučením či snížením vlastního zájmu a identity, ale je hledáním společné cesty k řešení společných problémů. Bilaterální vazba však v tomto případě je prioritní a perspektivní.

Zvláštní prvky vzájemných vztahů:

Unitární blízkost obyvatel je ojedinělá a bude třeba pohlédnout na tisíciletou společnou historii i zhodnotit Slovensko jako nepochybně rovnoprávného partnera. Tím je umožněno hledat pozitivní prvky spojující tyto dva národy, neboť objektivní hodnocení nemá v sobě již náboj nadřazenosti či zpochybnění. Vazby kultury, charakteru, psychiky, mentality jsou nepochybně velmi blízké a objektivně jsme nyní v situaci tuto blízkost akcentovat a popřípadě rozvíjet. Vzhledem k úzkému soužití s Čechy po dobu několika dekád se nabízí srovnání s tímto vztahem. I když se tento vztah zdál tak úzký, nelze pokládat vzájemné prvky s maďarským národem za méně významné.

Transformace ekonomiky a demokratizace společnosti jsou dalšími z charakteristických rysů, které předpokládají hledání vzájemných prvků spolupráce. Tento faktor může rovněž působit v pozitivním smyslu.

Uvedené prvky interdependence jsou základem pro perspektivu vzájemných vztahů a tato vzájemná závislost určuje i postup pro stanovení dalších prognóz.

Maďarsko-slovenské vztahy obsahují dále i možnost nového způsobu řešení národnostní otázky. Pro Slovensko existuje možnost získání evropské prestiže z pozice vlastního sebevědomí a síly, která si může dovolit respektovat zájmy menšin.

Prvky vzájemné závislosti musí být základem pro zhodnocení perspektivních vztahů MR–SR a jsou určující pro stanovení prognóz vývoje. Tento trend nejen odpovídá objektivní situaci, ale je plně v zájmu tendencí vývoje evropského kontinentu. Nejen klidný

rozchod s ČR, ale i pozitivní spolupráce s MR může být velkým přínosem pro řešení složité situace v Evropě a bude důkazem zralosti a odpovědnosti obou postkomunistických zemí.

Prognóza operativního vývoje vztahu SR k MR

1) Pracovní kontakty s MR:

a) Rozšířit na všech úrovních a ve všech oblastech společenského života na základě vládní iniciativy, ale s cílem ponechat rozsah a formu jednotlivým zájmovým institucím jak profesně, tak regionálně. Postupně centrálně upustit od registrace těchto styků, zdůraznit občanský princip a tím důvěru ve vlastní identitu.

b) Stanovit zásadu pravidelnosti styků, neboť formálnost v tomto stadiu napomáhá k věcnému řešení a překlenuje možné obavy.

2) Pravidelně *shrnovat závěry*, uvědomit si vzájemné výhodnosti a jedinečnosti intenzity vztahu. Stanovit přístupy s vědomím dlouhodobé perspektivy spolupráce během příštích šesti měsíců.

Ve slovenských podmínkách má podpora centra v prvním stadiu rozhodující váhu.

3) *Využít všech integračních vazeb* s okolními státy či se státy regionu se zvláštním zaměřením právě na kooperaci s MR.

Zvažovat přijetí správních opatření vyjadřujících vzájemnou závislost s možností dalšího prohloubení a nevyklouzat možnost hledání vzájemných organizačních forem.

4) Pozitivní prvky vztahů:

– nutná ekonomická spolupráce,
– kulturní spolupráce a v jejím rámci i administrativně správní opatření k odideologizování národnostní otázky,

– přirozené spojení v rovině nových hodnot státnosti, historického kontextu, budování demokratických struktur i evropské integrace,

– nekonvenční pozitivní řešení otázky menšin, které jsou oběma stranami chápány jako pozitivum pro novou metodu řešení národnostní otázky v Evropě,

– úzkým vztahem k MR se řeší i otázky stability v regionu i podmínek pro kapitálové investice.

¹ House of Commons Foreign Affairs Committee Evidence, HMSO, Londýn, prosinec 1991.

² Viz *Confronting Insecurity in Eastern Europe*, Studie západních výzkumných ústavů, prosinec 1992, s. 20–21.

³ Viz např. závěry semináře polského Ústavu pro rozvoj a strategická studia z 25. listopadu 1992, podle nichž chudoba postihuje stále širší kruhy polské společnosti a tento jev se má prohlubovat i v příštím roce.

⁴ Viz dvoudenní setkání náčelníků generálních štábů armád ČSFR, Maďarska a Polska 19.–20. listopadu 1992 v Měříně u Slapské přehrady.

Poznámka: Studie o bezpečnostním dopadu zániku ČSFR vznikla během analytického šetření, které provedla pracovní skupina Institutu strategických studií v Praze velmi krátce před zánikem federace. Práce byla rozdělena na tři části: dr. Petr Kolář se zabýval postojem Polska, Ruska a Ukrajiny, dr. Miroslav Polreich se věnoval slovensko-maďarské problematice a prof. O. Pick sepsal úvodní část o reakcích Západu.

Pro nedostatek času nebylo možné provést konečnou úpravu, která by závěry jednotlivých autorů sjednotila a přivedla na společného jmenovatele. Každá část má proto svoji vlastní metodiku a své specifické závěry.

Práce vyjadřuje jen názory autorů, nikoli Institutu strategických studií nebo ÚMV.